

УДК 94(477.86):281.5

Іванна Гавриш

*Інститут історії, політології і міжнародних відносин
Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника***Релігійне життя греко-католиків Станиславівщини в часи
радянського тоталітаризму (середина 40-х – 50-ті рр. ХХ ст.)**

У статті на основі опублікованих й архівних документів та історіографічного матеріалу проаналізовано релігійне життя греко-католиків Станиславівщини в часи радянського тоталітаризму. Авторка доводить, що у середині 40-х – 50-х рр. ХХ ст. радянські органи державної безпеки шляхом репресій намагалися зруйнувати УГКЦ та встановити структури РПЦ, однак єпископи, священники і миряни «катакомбної» Церкви зуміли зберегти віру Христову та відновити організаційну структуру.

Ключові слова: УГКЦ, підпілля, Львівський собор, радянський тоталітаризм, КДБ, насадження православ'я.

Підпільне релігійне життя греко-католиків у часи радянського тоталітаризму, їхня незламна віра і боротьба за свою Церкву – доволі цікава та актуальна тема для дослідників історії релігії, оскільки являє собою багатогранний феномен християнської незламності, принциповості, мужності і самопожертви. Греко-Католицька Церква завжди виступала проти комуністичної ідеології та була тісно пов'язана з українським національно-визвольним рухом, тому кремлівське керівництво вбачало в ній серйозну перепону на шляху встановлення радянської влади в Галичині. Львівський собор 1946 р. став кульмінацією цілеспрямованого наступу сталінського режиму і відкрив нову, нелегальну, підпільну, «катакомбну» сторінку в релігійному житті греко-католиків Станиславівщини.

У сучасній історичній науці релігійне життя греко-католиків Станиславівщини в часи радянського тоталітаризму є малодослідженим. Окремі розвідки у контексті загальної історії УГКЦ зробили В. Марчук, І. Пилипів, І. Андрухів. Під редакцією В. Сергійчука видано збірники розсекречених документів з архівів СБУ про діяльність підпільної Церкви у зазначений період. Однак на сьогодні ще не існує повноцінного комплексного дослідження даної проблематики.

Перші роки нелегального існування УГКЦ були надзвичайно складними. Перед духовенством і мирянами стояло єдине завдання – вистояти у вірі і вижити за несприятливих умов. За словами уповноваженого Ради у справах релігійних культів по Станіславській області Сердюченка, згідно з умовами Собору «греко-католицька церква... на території Станіславської області перестала існувати»¹. Розпочався процес переведення у православну віру греко-католицьких громад. Станом на 15 травня 1946 р. на теренах області налічувалось 674 православних

¹ Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО), ф. Р-388. (Уповноважений Ради в справах релігійних культів при РМ СРСР по Івано-Франківській області, 1944-1989 рр.), оп. 1, спр. 4, арк. 137.

храми, з них 604 діючі та 70 недіючих. Греко-католицьких храмів з цього часу на території краю, за офіційними даними, більше не існує².

На Львівському соборі 1946 р. УГКЦ була начебто офіційно ліквідована, а її духовенство і вірні передані під юрисдикцію Російської православної церкви (РПЦ). Незважаючи на те, що видима організаційна структура УГКЦ була зруйнована арештами єпископату, Церкві вдалося в умовах переслідувань і глибокого підпілля зберегти неперервну тяглість єпископського служіння. Забезпечення цієї тяглості здійснювалося через єпископські хіротонії, які таємно звершувалися підпільними владиками. Навесні 1945 р. станіславівський єпископ Григорій Хомишин, очікуючи арешту з боку органів КДБ, підготував собі заміну, висвятивши на підпільних єпископів-помічників о. Симеона Лукача, о. Степана Вапровича, о. Григорія Балагурака та о. Івана Слезюка³. Після арешту єпископа Г. Хомишина від травня 1945 р. уряд вікарія у Станіславській єпархії виконував ігумен василіанського монастиря о. Григорій (Володимир) Балагурак. За допомогою о. Романа Бахталовського йому вдавалося таємно керувати єпархіальним життям і навіть нелегально підтримувати зв'язок із Римом, доки їх обох не заарештували у 1949 р.⁴.

З точки зору радянського законодавства кожен греко-католицький священник, який і надалі виконував свої душпастирські обов'язки, тим самим уже переступав закон і міг бути притягнений до кримінальної відповідальності як служитель забороненої релігійної організації. У зв'язку з цим більша частина священнослужителів області погодилася перейти на православ'я. З 322 священників, взятих на облік, 269 вступило до «Ініціативної групи»⁵. Поступово справа з реєстрацією священників та релігійних громад просувалася вперед. Станом на 1 лютого 1947 р. в області у православну віру «канонічно оформились» 274 священники⁶. Чимало священнослужителів здатні були терпіти будь-які кривди й випробування і відмовлялись переходити у православ'я. Наражаючись на небезпеку бути заарештованими, 49 отців і 11 священників-монахів Гошівського монастиря відмовились від «возз'єднання». «Невозз'єднані» священники найбільше активізували свою діяльність у Болахівському (13) та Долинському (9) районах, дещо менше – у Тлумацькому (6), Жовтневому (4), Букачівському і Вигодському (по 3); в інших районах було по 1-2 таких священники⁷. Крім того, що ці священники старалися й надалі нелегально у церквах чи приватних будинках проводити богослужіння та відправляти релігійні обряди, вони ще й проводили «проти православної церкви, єпископа Антонія агітацію серед віруючих і священників»⁸. Так, о. Гончар із Жовтневого району у зверненні до своїх парафіян сказав: «вам байдуже, яка

² ДАІФО, ф. Р-389., оп. 1, спр. 4, арк. 79.

³ До Світла Воскресіння крізь терни катакомб. Підпільна діяльність та легалізація Української Греко-Католицької Церкви. – Львів, 2012. – С. 17-18.

⁴ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950 рр.) / Б. Боцюрків. – Львів: Вид-во Укр. Католиц. ун-ту, 2005. – С. 101.

⁵ ДАІФО, ф. Р-389., оп. 1, спр. 5, арк. 75.

⁶ Андрухів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ крізь призму століть: історико-релігійний аспект / І. Андрухів, О. Лисенко, І. Пилипів. – Надвірна: ЗАТ «Надвірнянська друкарня», 2010. – С. 320.

⁷ ДАІФО, ф. Р-388, оп.1, спр. 5, арк. 44.

⁸ Там само, арк. 45.

буде служба проводитися... я присягав папі римському і не можу порушити клятву». Парох с. Жовтневе о. Кость Левицький проводив збір підписів серед віруючих за відновлення богослужіння за греко-католицьким обрядом, а о. Іван Романовський нелегально відправляв літургію у себе на квартирі та по домівках жителів с. Пнів Надвірнянського району⁹. Слід зазначити, що такі випадки були не поодинокими.

Радянсько-партійні та силові структури докладали всіх зусиль, щоб паралізувати роботу греко-католицького духовенства. Кількість «невозз'єднаних» священників з кожним місяцем зменшувалась. Якщо у квітні 1947 р. нараховувалось 43 незареєстровані церкви і 31 «невозз'єднаний» священник, то на липень 1947 у Станіславській єпархії залишилось лише 17, а станом на 1 січня 1948 р. – 9, зокрема: у Вигодському районі – В. В. Бодан, Є. І. Мицко; у Долинському – Є. І. Антонович, Є. О. Бородайко, З. С. Косановський; у Жовтневому – К. Л. Левицький; у Перегінському – М. С. Підлисецький; у Рожнятівському – Я. М. Сов'як¹⁰. Припускаємо, що ця цифра є не зовсім точною, оскільки частина священників офіційно перейшли на цивільну роботу або зайнялися сільським господарством, а насправді таємно продовжували виконувати свої душпастирські обов'язки.

За період з березня 1946 р. по серпень 1949 р. було завершено кампанію з ліквідації УГКЦ. На території Станіславської області РПЦ поповнилась майном 599 греко-католицьких церков, 270 священниками і 203 псаломщиками¹¹. Наприкінці 1949 р., за даними Ради у справах РПЦ (РСРПЦ), в західних областях залишилося лише 16 «невозз'єднаних» священників, з яких 5 – у Станіславській області, а саме: Кость Левицький з Жовтня, Михайло Бутковський зі Старих Скоморохів, Адам Яновський з Верхньої Липиці, Василь Космина з Жовчева, Ілля Кубарич з Бистриці, які на початку 1950 р. були арештовані й ув'язнені на різні терміни¹².

Осередками опору радянській ідеології та твердими прихильниками греко-католицької віри залишалися монастирі. За даними уповноваженого у справах релігійних культів, на території Станіславської області налічувалось «монастирів з філіалами 13, з яких 3 чоловічих і 10 жіночих із загальною кількістю монахів і монашок 175 осіб»¹³. Монастирі становили найбільшу загрозу «об'єднувчій» політиці радянської влади, оскільки монахи й монахині не визнавали канонічності Львівського собору й категорично відмовлялись переходити у православну віру. Тому було прийняте рішення розпочати роботу з ліквідації й заборони діяльності всіх греко-католицьких монастирів ще задовго до проведення Собору 1946 р. У 1944-1945 рр. було націоналізовано всі філії монастиря Згромадження сестер Службниць Пресвятої Непорочної Діви Марії (залишили тільки матірний монастир по вул. Держинського, 94 у м. Станіславі) та Станіславський чоловічий монастир Чину Василіян¹⁴.

⁹ Там само, арк. 45-46.

¹⁰ Андрухів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ... – С. 320-321.

¹¹ Сергійчук С. Нескорена церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. – К.: Дніпро, 2001. – С. 226-227.

¹² Андрухів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ... – С. 323.

¹³ ДАІФО, ф. Р-389, оп. 1, спр. 4, арк. 79.

¹⁴ Андрухів І. Галицька Голгофа. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1997. – С. 61.

Повномасштабна акція з ліквідації греко-католицьких монастирів на теренах Станіславщини розпочалася із затвердженням Станіславським облвиконкомом 27 березня 1946 р. «Плану-проекту переселення і злиття монастирів і монахинь греко-католицької церкви в Станіславській області», що мав проходити у два етапи. На першому етапі передбачалося так зване укріплення монастирів (зселення всіх монахинь і монахів в один монастир чину чи згромадження) для зменшення площі проживання та впливу на населення. Усіх отців Василян мали переселити до Гошева, сестер Василянок – до Підмихайлівців, сестер Службниць Непорочної Діви Марії – до монастиря на вул. Держинського, 94 в Станіславі, а отців Студитів із Дори – в Унівський монастир на Львівщині. Другим етапом мало стати відправлення чернечого кліру на проживання до близьких родичів або поселення в будинках для перестарілих. Приміщення монастирів планувалось використати для господарських потреб¹⁵.

Найперше було переселено отців Василян із Погоні в Гошівський монастир, мотивуючи це необхідністю використання їхнього приміщення для військових цілей¹⁶, а згодом така ж доля спіткала й отців Редemptористів, які були переселені в монастир такого ж чину у Львівській області¹⁷.

До кінця 1946 р. «самоліквідувалися» монастирі сестер Службниць у Коломиї і Микуличині. Монахині не бажали приймати православ'я чи переїжджати в будь-який інший монастир, тому «за власним бажанням» покинули монастирі, роз'їхавшись до рідних та знайомих. «Приміщення монастиря в Коломиї було передано під обласний будинок для інвалідів і перестарілих, а в Микуличині – тимчасово не використовувався, а нині там – школа-інтернат»¹⁸.

Значного загострення набула ситуація навколо жіночого монастиря ЧСВВ у Станіславі на вул. Панфіловців, 17 (сучасна вул. Сестер Василянок), на приміщення якого претендувало педучилище. Монахині добровільно віддали 53 кімнати для студентського гуртожитку, а самі займали тільки 20 кімнат-келій і мали окремий вхід. Спільне проживання 30 монахинь, як представниць старої системи, з майбутніми педагогами не вписувалося в комуністичні морально-ідеологічні норми. Але сестри Василянки ні за яких умов не погоджувались покинути приміщення і навіть вступили у нерівну боротьбу з представниками органів влади. Мати-ігуменя Йосифа Ісопенко написала листа особисто Сталіну, де «просила розглянути їхню справу і захистити перед напастями». Оскільки «мирні переговори» не принесли бажаних результатів, то сестри влітку 1947 р. були насильно переселені у монастир с. Підмихайлівці¹⁹. Після припинення діяльності монастиря сестер-василянок, настала черга Гошівського чоловічого монастиря ЧСВВ на Ясній Горі, рішення про ліквідацію якого Станіславський облвиконком прийняв 3 листопада 1949 р.²⁰.

¹⁵ ДАІФО, ф. Р-388, оп. 1, спр. 4, арк. 135.

¹⁶ Там само, арк. 214.

¹⁷ Там само, арк. 181.

¹⁸ Там само, арк. 180.

¹⁹ Андрухів І. Галицька Голгофа. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1997. – С. 62, 64.

²⁰ ДАІФО, ф. Р-388, оп. 1, спр. 8, арк. 273.

У березні 1950 р. припинили свою діяльність жіночі греко-католицькі монастирі «Св. Вікентія від св. Павла» в Станіславі, «Св. Йосафата» у Войнилові, «Пресвятої Непорочної Диви Марії» в Станіславі, сестер Василіянок у Підмихайлівцях, а також перестали існувати монастирі «Найсвятішої Родини» в Гошеві та «Пресвятої Трійці» в с. Підмихайлівцях Букачівського району²¹.

Таким чином, навесні 1950 р. на території Станіславщини було завершено процес ліквідації всіх греко-католицьких монастирів. Найчастіше влада використовувала примусові та силові методи для виселення монахів з монастирів та передачі останніх на господарські потреби Радянської держави.

Незважаючи на всі зусилля пропагандистського і силового характеру, релігія залишалася домінуючою моральною силою у свідомості більшості громадян Станіславщини. Місцевим органам влади та силовим структурам так і не вдалося повністю розправитися із «залишками уніатства» на території області. Незначна частина священників та монахів продовжували свою нелегальну діяльність, а після смерті Й. Сталіна у 1953 р. активізували боротьбу за відновлення УГКЦ. На початку 1954 р. на території Станіславської області, за словами уповноваженого, проживало 35 «невозз'єднаних» священників, які «проводили свою огидливу антирадянську роботу серед віруючих»²². Посиленню руху за відновлення УГКЦ на території Станіславщини сприяло повернення упродовж 1955-1956 рр. із тюрем і заслань майже 30 священників і монахів, з яких лише один перейшов у православ'я²³. Станом на грудень 1956 р. у західних областях УРСР проживало 426 «невозз'єднаних» священників, з яких 84 – на території Станіславської області²⁴.

Навесні 1956 р. з ув'язнення повернувся єпископ Іван Лятишевський, який після смерті Г. Хомишина вважався єпископом-ординарієм Станіславської греко-католицької єпархії. Його повернення значно активізувало боротьбу, оскільки, на думку уповноваженого у справах релігії, єпископ став «духовним наставником» групи за відродження УГКЦ на чолі з о. А. Казновським²⁵.

У середині – другій половині 50-х років ХХ ст. підпільна діяльність греко-католицького духовенства краю зазнала найбільшого піднесення. Так, у с. Дора Яремчанського району отець Антін Казновський «зірвав пломбу з монашої церкви... кожної неділі та кожного свята відправляв богослужіння, хрестив дітей, вінчав та відправляв похоронні обряди». А згодом забрав культові речі з Церкви у свій будинок, де обладнав невеличку капличку і продовжував надавати релігійні послуги вірним²⁶. У Болехівському районі активну роботу проводили колишні монахи Гошівського монастиря Богдан (Василь) Городинський, Микола (Данило) Шайбан, Йосиф (Василь) Янтух, Петро (Павло) Роскин, а також приїжджі

²¹ Андрухів І. Галицька Голгофа... – С. 74.

²² Андрухів І. Станіславська (Івано-франківська) єпархія УГКЦ... – С. 339.

²³ ДАІФО, ф. Р-389, оп. 1, спр. 15, арк. 23, 40.

²⁴ Сергійчук В. Греко-католицька церква у 1944-1973 рр. / В. Сергійчук // УІЖ. – 1999. – №1. – С. 120.

²⁵ Андрухів І. Станіславська (Івано-франківська) єпархія УГКЦ... – С. 343.

²⁶ ДАІФО, ф. Р-389, оп. 1, спр. 14, арк. 73.

священики із Львівщини – Зеновій Калинюк, Дуда, Сикста, Герста, Шепітко. На території Тлумацького й Отинійського районів – священики Іван Плав'юк, Зеновій Кісилевський та Павло Василик, у Станіславі – о. Іван Слезюк²⁷.

Отже, радянська влада так і не змогла зламати опір греко-католицького духовенства і ліквідувати «релігійні пережитки» на території Станіславської області. Соціально-релігійна ситуація в області серед віруючих після «собору», за словами уповноваженого, залишалася спокійною, оскільки «частина селян пішла працювати на підприємства та установи, та колгоспи... Церковний рух... на молоді не впливає. Тому, що більшість молоді іде до Ленінського комсомолу... Вінчання молоді в церкві пояснюється не почуттям віри, а просто церковною обрядовістю, звичаями, а також під натиском старих батьків та матерів. Явище вінчання по області не прогресує, а значно спадає»²⁸. Однак, на нашу думку, можна говорити не про спад релігійності населення області, а про небажання відвідувати православні храми. Так, жителі с. Надорожна Тлумацького району заявляли, що «вони правовірні і не хочуть, щоб у них була православна церква, в якій будуть служити служби священики, прислані «совітами». За словами уповноваженого РСРПЦ в області, релігійні громади сіл Драгомирчани, Радчі, Іванківців Лисецького району, Бортників Отинійського району, Церковної та Станківців Болехівського району категорично відмовлялися переходити у православну віру й богослужіння тут нелегально проводили греко-католицькі священики»²⁹.

Залишаючись вірними Апостольському Престолові й не бажаючи приймати православ'я, вірні УГКЦ зближуються із римо-католиками і відвідують богослужіння у польських костелах. На 1958 р. із 500 осіб віруючих римо-католиків Станіслава «70-80 % складала греко-католики»³⁰, костел у м. Болехів «відвідують 40-50 осіб, серед яких більша половина колишніх греко-католиків»³¹.

Таким чином, після ліквідаційного Львівського собору 1946 р. УГКЦ офіційно була оголошена поза законом. Репресивні дії радянської влади, втрата матеріальної бази частково послабили діяльність Греко-Католицької Церкви на території краю, але остаточно її не знищили. Основними організаторами опору Церкви радянському насиллю залишалися єпископи, священики, монахи, які підпільно проповідували Слово Боже, нелегально відправляли богослужіння перед закритими церквами і по домівках вірних. Міцна підтримка Церкви населенням області, їхнє глибинне внутрішнє взаємопов'язання дозволили не тільки пережити перші десятиліття підпільної діяльності, але й вистояти у вірі та активізувати рух за відродження УГКЦ.

²⁷ Там само, спр. 18, арк. 92.

²⁸ Там само, спр. 5, арк. 51.

²⁹ Там само, спр. 18, арк. 95.

³⁰ Там само, ф. Р-388, оп. 1, спр. 21, арк. 84.

³¹ Там само, спр. 20, арк. 10.

Ivanna Gavrish

The religious life of Greek Catholics Stanyslavivschyny at the time of Soviet totalitarianism (ser.40's and 50's. XX century)

In the article the religious life of Greek Catholics of Stanislav at the time of the Soviet totalitarianism is analyzed (on the basis of published and archival documents and historiographical material). The organizational structure of the UGCC in the mid of 40's and 50's of the twentieth century destroyed the arrests of bishops and many priests and believers, the obtrusion of regime of Orthodoxy and repressions against recalcitrants. But people keep in their hearts the Christian faith and allegiance to the Church, despite the difficulties and the obstacles.

Keywords: *the Ukrainian Greek Catholic Church (UGCC), clandestine activity, the Lviv Cathedral, the Soviet totalitarianism, The Committee of State Security (CSS), the obtrusion of Orthodoxy.*